

Иван РАДУЛОВИЋ*, ivanradulovic1202@gmail.com

РАТНЕ ОПЕРАЦИЈЕ У КЛАНЦУ ДУГА У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ XIX ВИЈЕКА

ABSTRACT: *The Duga Gorge (Klanac Duga) constitutes a prominent geomorphological and strategic corridor interlinking the Nikšić and Gacko Fields, extending approximately 22 kilometers between Mount Golija and Mount Njegoš. Owing to its naturally favorable route, it was exploited as early as antiquity, when Roman engineers constructed thoroughfares during the 2nd century AD. Its medieval importance is attested by the documented passage of King Uroš I with his retinue in 1276. Under Ottoman suzerainty, the gorge functioned as the most direct link between various sections of the Herzegovinian Sanjak and between Herzegovina and Shkodra. The erection of a fortress in Onogošt (Nikšić) during the 17th and 18th centuries further elevated Duga's role as a principal conduit for Ottoman forces, resulting in frequent clashes with Montenegrin detachments and Herzegovinian insurgents.*

KEYWORDS: *Duga Gorge, Herzegovina, Montenegro, Ottoman Empire, Nikšić, Omer Pasha, Prince Nikola, Great War*

Кланац Дуга, у геоморфолошком смислу, представља дио удолине средишње Црне Горе. Она се налази на путном правцу између Никшића и Гацка и пружа се на дужини од око 22 км праве линије, од Вира горњеполскога до села Злоступ у Голији, а у ширини достиже и до 3 км са великим бројем сужења и тјеснаца. Са сјевероисточне стране изнад кланца се уздиже планина Голија а са југозападне планина Његош.¹ Овај природно предиспонирани саобраћајни правац, повезивао је античка насеља у никшићком и гатачком пољу (римски путеви на овом просто-

* Докторанд и Виши истраживач, Историјски институт УЦГ. Doctoral candidate and Senior Researcher, Historical institute UCG

¹ Радивоје М. Тадић, *Горње Поље код Никшића* (Никшић: Никшићке новине, 2001), 6–7.

ру изграђивани су у II вијеку нове ере). Да је и у средњем вијеку задржао саобраћајни значај, говори чињеница да је тим правцем, 1276. године, краљ Урош I Немањић прошао са војском, због обрачуна са својим сином Драгутином на Гатачком пољу.²

У доба Османског царства, кроз Кланац Дугу, ишла је најкраћа саобраћајна веза између различитих дјелова херцеговачког санцака и између овог санцака и скадарског санцаката. Њен значај посебно почиње расти од момента када су Османлије одлучиле да подигну тврђаву у вароши Оногошт, половином XVII вијека. Та идеја Али-паше Ченгића се почиње реализовати осамдесетих година XVII вијека, а фортификације се посебно интензивно граде почетком XVIII вијека. Овај турски град имао је улогу да контролише немирна црногорска и херцеговачка племена и да парира млетачким утврђењима у Боки Которској.³ Подизањем Никшићког града, кланац Дуга добија на значају као стратешки комуникациони правац турске Херцеговине. Отуда није чудо што је на овом простору црногорско четовање, дошло до свог пуног израза. И прије бурних догађаја из друге половине XIX вијека, кланац Дуга је био је препознат као „Дуга крвава“, како га је Петар II Петровић Његош сликовито описао у „Горском вијенцу“.

Друга половина XIX вијека је вријеме када су се у Херцеговини десила два позната устанка против османске власти. Први, познат као Вукаловићев устанак, трајао је, с краћим прекидима, од 1852. до 1862. године, а други, познат као Невесињска пушка, трајао је од 1875. до 1878. године. У вријеме ових борби, водиће се значајне битке у кланцу Дуга између црногорске војске и херцеговачких устаника са једне стране и османских трупа с друге.

Да је тако, наговјештено је одмах после ступања књаза Данила на црногорски престо, који се енергично умијешао у питања Херцеговине, шаљући црногорске чете као помоћ устаницима. То је било бурно вријеме у Босанском пашалуку, када је Омер-паша Латас спроводио реформе, кад је између осталог било наложено разоружавање хришћанског становништва. Никшић и његова околина нашли су се у окружењу црногорских чета и устаника, дотур хране и осталих потрепштина никшићким грађанима био је под блокадом. Никшићки бимбаша Ђулек-бег напустио је Никшић са 200 башибозука (нерегуларне трупе), углавном састављених од Албанаца и упутио се, септембра 1852. године, у Гацко с намјером да обезбиједи храну и муницију за никшићки гарнизон. Његов покрет је изазвао реакцију на црногорској страни, јер је одред од

² Богумил Храбак, *Никшић до почетка XIX вијека* (Никшић: Народна библиотека „Његош“, 2022), 13 – 19.

³ Храбак, *Никшић до почетка XIX вијека*, 153 – 156.

200 Црногораца, углавном из Катунске нахије, предвођен попом Луком Јововићем заузео положаје у кланцу Дуга и ту чекао повратак Ђулековог одреда. Ђулек-бег, који је био дугогодишњи командант никшићког одреда нерегуларних трупа и који је био задужен да обезбјеђује путни правац кроз кланац Дугу, кренуо је из Гацка са 300 башибозука према Никшићу крајем октобра. Сачекан од Црногораца, 26. октобра 1852. године, погинуо је заједно са својом претходницом од двадесет људи. Његова посјечена глава донесена је на Цетиње, а заплијењени ратни материјал је продаван на которској пијаци.⁴

Значај овог догађаја препознала је аустријска новинска агенција „Österreichische Correspondenz“, која је у више наврата извјештавала о овом догађају, а што су преносиле „Српске новине“. У овим извјештајима се говори да је у Дуги погинуло двјеста Арнаута и да је овај догађај, уз заузимање Жабљака од стране Црногораца представљао кршење примирја између „Арнаутске и Црне Горе“. За кршење мира на границама обје стране су се међусобно оптуживале. Свакако, ови догађаји су представљали повод за први Омер – пашин поход на Црну Гору.⁵ Овај догађај забиљежио је и „Српски дневник“, гдје се каже да је, од доласка књаза Данила, Херцеговина пуна црногорских чета, а да је послје овог сукоба шеснаест турских глава донијето на Цетиње.⁶

Разграничењем Црне Горе од Османског царства, послје битке на Граховцу, Црној Гори је признат суверенитет над Граховом, Рудинама, Жупом Никшићком, дијелом Дробњака и Ускока, Горњим Липовом, Горњим Васојевићима, дијелом Куча и Додошима.⁷ Овим разграничењем правац снабдијевања Никшића преко Трубјеле на Клобук био је још више угрожен, па је кланац Дуга добио на значају као комуникациони правац за снабдијевање Никшића. Све ове околности наговјештавале су још веће сукобе на овом простору.⁸

Да је тако, биће јасно, чим је 1861. године оживио херцеговачки устанак предвођен Луком Вукаловићем, који је је 24. фебруара извршио напад на турску фортицу у Суторини.⁹ Одмах послје овог догађаја, у Црној Гори долази до формирања одреда који ће се умијешати у устанак у Херцеговини. На њиховом челу налазили су се истакнуте

⁴ Бранко Павићевић, *Данило I Петровић Његош* (Београд: Књижевне новине, 1990), 79 – 89.

⁵ *Српске новине* (Београд), 2. децембар 1852, година 19, бр. 138.

⁶ *Српски дневник* (Нови Сад), 5. новембар 1852, бр. 38.

⁷ Бранко Павићевић, *Историја Црне Горе*, књ. 4, т. 1 (Подгорица: Историјски институт, 2004), 389.

⁸ Лазар Радан, *Устанак у Источној Херцеговини 1875 -1878* (Требиње: Задужбина „Кнез Мирослав Хумски“, 2023), 104 – 105.

⁹ Бранко Павићевић, *Црна Гора у рату 1862* (Подгорица: ЦИД, 2007), 92.

четовође из ранијих ратова, међу којима се истичу војвода Илија Ђуканов Звицер, Пеко Павловић и поп Мило Јововић. Тих дана је у кланцу Дуга дошло до концентрације устаника, помогнутих од црногорских чета који су вршили блокаду Никшића и одлучили се да нападну турску караулу на Крсцу, у којој се налазио Мурат-ага са својим војницима. Он је успио да се одбрани пристизањем појачања из Гацка. Њему је притекао у помоћ гатачки мудир Сулејман-ефендија који је, по свој прилици, разбио устанике код села Боботово гробље.¹⁰ Због сталних вапаја од стране Јакуп-аге, команданта никшићког гарнизона, конзулима великих сила у Мостару, у питање деблокаде Никшића су се почели мијешати представници великих сила. Конзули су крајем априла кренули из Мостара за Никшић преко Дуге и договорили са устаницима да пропусте турске караване кроз Дугу, али под условом да их не прати велика војна пратња. Тада се у Дуги налазио чевски капетан Јован Машанов Вукотић и војвода Илија Ђуканов Звицер. У вријеме боравка конзула у Никшићу, 27. априла дошло је до окршаја у Дуги. Наиме, мимо договора, турски генерали су одлучили да пошаљу конвој са храном и новцем низ Дугу, али са великим војним снагама. То је био окидач устаницима да изврше напад на турске снаге, због бојазни да они не загосподаре стратешким тачкама у кланцу. У овом сукобу су погинула 43 турска војника, углавном из Никшића, а међу њима је био и један од најпознатијих Никшићана, Омер Бечић. Због оваквог стања, Никшић је и даље наставио да трпи оскудицу у храни и ратном материјалу.¹¹

Због алармантног стања у Херцеговини Порта је послала Омер-пашу да ствари доведе у ред. Дошавши у Херцеговину, за њега и турске снаге у Херцеговини главни задатак је био снабдјети Никшић. Тај задатак су почетком октобра 1861. године требале да изврше јаке турске снаге састављене од 8 батаљона и 5 000 башибозука, предвођене са три генерала: Осман-пашом, Јахија-пашом и Али-пашом. Црногорске чете и устаници, који су од почетка устанка контролисали пролаз кроз кланац Дугу, нијесу имали снаге да спријече њихов пролаз кроз кланац, али су их при повратку напали и заплијенили 50 коња са товарима муниције и један топ. Послије овог сукоба, Омер-паша је наредио Осман-пашу и Дедаги Ченгићу да са једним јачим одредом сузбију Црногорце и устанике из Дуге. У окршају у Дуги, који је услиједио последице ове наредбе, Осман-паша је успио да потисне један устанички одред, а у сукобу је погинуло 15 устаника и Црногораца и Турци су заплијенили велики број стоке.¹²

¹⁰ Павићевић, *Црна Гора у рату 1862*, 95 – 96.

¹¹ Павићевић, *Црна Гора у рату 1862*, 121.

¹² Павићевић, *Црна Гора у рату 1862*, 176 – 177.

Почетком 1862. године Омер-паша је разрадио план рата са Црном Гором која је окривљена за догађаје у Херцеговини и ратно стање дуж читаве црногорско – османске границе. По овом ратном плану Дервиш-паши, чије су се снаге налазиле у реону Гацко–Билећа, припао је задатак да се пробије кланцем Дуга, деблокира Никшић и спусти се у Бјелопавлићку равницу гдје је требало да се сједини са другим турским снагама ради главног напада у правцу Цетиња. Црногорски сјеверни одред, на чијем челу се налазио војвода Петар Вукотић, требао је да се супротстави Дервиш-паши. Бројао је око 8 000 Црногораца и Херцеговаца.¹³ Дервиш-паша је 10. априла покренуо своје снаге из Гацка у јачини од 8 батаљона регуларне војске и 1 000 башибозука. Имао је план и да гради утврђења у кланцу Дуга, па је водио са собом 500 зидара и тесара. Стигао је са војском у Ноздра, која се налазе на средини кланца. Ту се улогорио и наредио да се подижу двије куле чиме је почео да се гради систем утврђења између Никшића и Гацка. Ту је издао наредбу Салих-паши да са 100 коња натоварених за потребе становништва у Никшићу и два батаљона пратње крене према граду. Салих-паша је прошао у Никшић без отпора, јер се црногорске и устаничке снаге још нијесу биле сконцентрисале у Дуги у броју довољном да задрже Дервиш-пашине јединице. Међутим, при повратку Салих-пашине војске ка главнини снага у Ноздрима, Црногорци и Херцеговци предвођени сердаром Шћепаном Радојевим Тодоровићем, војводом Илијом Ђукановим Звицером и сердаром Ђоком Радовим Миљанићем у мјесту Пресјека извршили су напад на Салих-пашин одред. По свједочењу учесника битке, Турци су имали 150 мртвих и рањених, док је Дервиш-паша у свом извјештају умањивао турске жртве. Број погинулих и рањених Црногораца и Херцеговаца био је 26, међу којима и тројица поменутих четовођа. Због учесталих борби у кланцу Дуга, ово мјесто се извјештајима аустријских новина почело називати „херцеговчки термопили“.¹⁴

Док су трајали сукоби с Дервиш-пашином предходницом, 14. априла у кланцу Дугу стигао је главнокомандујући црногорске војске на овом дијелу фронта, војвода Петар Стеванов Вукотић, са 4 000 Црногораца. Прве дане провео је у испитивању терена и старао се да максимално искористи погодности кланца у предстојећем сукобу. А терен је био такав да су се успјешно могле зауставити значајно бројније турске снаге са мањим покретним јединицама, што је погодновало црногорским и устаничким снагама. Због недостатка модерних пушака, војвода Петар Вукотић је одлучио да се Дервиш-пашиним трупам наметне блис-

¹³ Ibid., 264 – 265.

¹⁴ Павићевић, *Црна Гора у рату 1862*, 267.

ка борба ножевима и сабљама, јер су оне биле увјежбане за стрељачко ратовање.¹⁵

Желећи да у Никшић допреми други транспорт са храном и материјалом Дервиш-паша је наредио да овај транспорт прати 14 стрељачких чета и 1 000 башибозука. Турске јединице су 16. априла стигле до мјеста Злоступ гдје је војвода Вукотић распоредио своје снаге. На том уском терену који није дозвољавао Турцима да се развију у борбени распоред до изражаја је дошла Вукотићева тактика и противнику је наметнута блиска борба ножевима. Исход битке је био поразан по турску страну. Главнина турских снага морала се повући до Крсца и напустити кланац. Руски конзул је извјештавао, према подацима са терена које су му достављали специјални извјештачи са ратишта, да су турски губици износили преко 2 000 људи, а заплијењено је 2 000 пушака и много ситнијег наоружања и 1 000 товара са храном намијењеном за Никшић. Дервиш-паша је умањивао своје губитке, а војвода Петар Вукотић их је преувеличавао. По истом извјештају број мртвих и рањених Црногораца и Херцеговаца износио је преко 300. Војвода Вукотић није био спреман да гони турске снаге, јер је знао да на ширем терену турске јединице могу бити ангажоване у пуном капацитету. То је искористио Дервиш-паша да се без губитака повуче у Гацко.¹⁶

Увиђајући значај овог сукоба у кланцу Дуга, о њему биљежи податке и „Србски дневник“ преносећи вијести са ратишта. Уз молбе „Богу за побједу крста над полумјесецом“, у листу се наглашава значај ових битака за читав српски народ и потреба да се о догађајима у Херцеговини и Црној Гори редовно и детаљно извјештава. Кланац Дуга се описује као „крвава“, и наводе се подаци, које уредништво листа сматра вјеродостојним, да је у боју од 16. априла погинуло 2 500 Турака. Ове податке је саопштила црногорска страна, док оне извјештаје које шири турска страна о својој побједи, уредништво листа препознаје као лаж и истиче да је свима познато какве су турске „побједе“. Као потврду овог закључка истиче се чињеница да су Турци побиједили, не би Дервиш-паша био у Гацку, гдје се обшанчивао, него у Никшићу и не би „могли Срби отети од њега много хране и муниције“.¹⁷ Да је побједа у Дуги неупитна, говоре и друге занимљиве чињенице које саопштава „Србски дневник“. Наиме, примјећене су многе жалбе од Турака из Мостара на „варварство“ и „нечовјечност“ црногорску јер су многи учесници у битци остали без носева и морали су да их лијече у Мостару. Сличне жалбе биле су и послје битке на Граховцу, а разлог

¹⁵ Павићевић, *Црна Гора у рату 1862*, 267–268.

¹⁶ Павићевић, *Црна Гора у рату 1862*, 268–269.

¹⁷ *Србски дневник* (Нови Сад), 14. април 1862, бр. 29.

се види у чињеници да би им се затупили јатагани да су им одсјецали главе, него су се почели задовољавати носом или брком, „а оно што је остало од Турчина, са осталим тијелом, послали су нека се фали како је прошао на Карадагу“.¹⁸

Када су сумиране све вијести које су кружиле о борбама у кланцу Дуга из априла 1862. године, „Србски дневник“ их је објавио у свом извјештају са ратишта у броју од 21. априла (по јулијанском календару). Ту се каже да су Турци изгубили 40 официра, једног пашу, 2781 мртвог, много рањених, сву храну са 483 коња, 91 вола, сву муницију, 2 топа, 2309 пушака, 7 товара сребра и злата. На црногорској и херцеговачкој страни било је 200 мртвих и рањених.¹⁹

Ова побједа у Дуги имала је велики одјек на Цетињу и сматра се првом побједом у рату са Омер-пашом. Код муслиманског становништва у херцеговачком и скадарском санџакату, ове вијести са ратишта изазивале су страх и панику. Са симпатијама их нијесу прихвателе ни аустријске власти са друге стране границе, а велико одушевљење су изазвале на читавом српском простору. Омер-паша је у Мостару дочекао Дервиш-пашу са топовским пуцњима и произвео га у чин мушира, што је био провидан пропагандни потез који је требао да прикрије турски пораз. Омер-паша је послје ових догађаја отишао у Скадар, одакле је наставио да руководи операцијама против Црне Горе.²⁰

Кратко вријеме је трајало затишје на фронту у Херцеговини. Иако су били у константној оскудици, Црногорци и Херцеговци су успјешно држали Никшић у блокади, а турској армији се наметао као најважнији задатак да обезбиједи успјешно снабдијевање турског гарнизона у Никшићу. Из тог разлога Дервиш-паша је журио да се што прије пробије кроз кланац и опскрби Никшић храном и оружјем. Са собом је водио око 17 000 војника. Он је 17. маја кренуо са Крсца низ кланац, а његову претходницу чинила су 4 батаљона регуларних трупа и 2 000 башибозука под командом Јахија-паше. Кад су трупе Јахија-паше стигле до Пресјеке, ту су биле опкољене од стране Вукотићевог одреда. У два сата послје подне војвода Петар Вукотић је издао наредбу за напад и успио је да турску претходницу потпуно одвоји од главнине. Битка је трајала седам часова, а турски одред је био преполовљен. Процјењује се да је погинуло око 1 000 Турака, међу њима и велики број официра и седам бимбаша. Послје ове битке, Дервиш-паши је било јасно да кроз Дугу не може проћи. Анадолци су причали страшне вијести о „Тука Богасу“, како су звали Дугу. Дервиш-паша је морао да се пробија до Ник-

¹⁸ *Србски дневник* (Нови Сад), 17. април 1862, бр. 30.

¹⁹ *Србски дневник* (Нови Сад), 21. април 1862, бр. 31.

²⁰ Павићевић, *Црна Гора у рату 1862*, 270 – 271.

шића, правцем од Билеће преко Трубјеле и даље низ Острошки кланац, да би се сјединио са главнином Омер-пашиних снага код Подгорице и Спужа.²¹

Детаљан извјештај, о борбама са Дервиш-пашиним снагама у мају, од својих дописника из Херцеговине објавио је „Србски дневник“ у свом броју од 26. маја. У њему се каже да је Дервиш-паша предводио 20 000 војника, претежно башибозука а мање низама. Главни окршај догодио се 17. маја у средини кланца, гдје је турску главнину упустио војвода Петар Вукотић и ту извршио противудар. Турски губици тог дана билеже се на 2 000 људи, а црногорски и устанички 800. Враћање Турака према Гацку настављено је и наредна два дана. Другог дана битке страдало је 1 500 турских војника, а трећег дана 500. Од погинулих Турака посебно се истиче смрт Мухамеда Ченгића, сина Смаилагиног, затим Арслан-бега и никшићког угледника мудира Пиводића. Послије тродневне битке, војвода Петар Вукотић се повукао у Сјенокосе (мјесто на улаз у кланац Дугу), одакле је наставио да прати кретање Дервиш-паше.²²

Послије завршетка друге Омер-пашине године, Турци су почели са изградњом система утврђења од Никшића до Гацка, како би на тај начин осигурали ту важну саобраћајницу. Прво је посјечена шума дуж кланца Дуге, која је била веома бујна што је омогућавало успјешнији отпор Турцима. Радове на изградњи контролисао је Мустај-паша, али су биле укључене и војне власти из босанског ејалета и из Цариграда. Јака утврђења су подигнута на Пресјечи, Одиној пољани, Ноздрима и Злоступу, док на Крсцу није завршена због избијања новог рата. Ова утврђења су могла да приме и по неколико стотина војника. Било им је обезбијеђено водоснабдијевање. С обзиром да је између овог основног система утврђења била удаљеност око два сата хода, између њих су изграђене мање куле (блокхаузи). Блокхаузи су се налазили на следећим локалитетима у кланцу: Боботово гробље, Стречање, Скривина у Чарђу, Цекова кула изнад Сопота, Звиздића табља, Кулина изнад Брштемца, Оштра греда код Злоступа, Греда изнад Рашевине, Ком изнад Дубоких долова, Смедерево изнад Ноздара. У њима је могло бити смјештено по десетак војника а удаљеност им је била толика да су се могли слати сигнали са једне на другу. Систем оваквих утврђења је изграђен од кланца Дуге у правцима Никшића и Гацка, тако да је овај стратешки важан пут за Османско царство био обезбијеђен.²³ У вријеме избијања црногорско-турског рата

²¹ Ibid., 277.

²² *Србски дневник* (Нови Сад), 26. мај 1862, бр. 41.

²³ Војислав Миланић, *Дуга и Голија кроз вјекове* (Никшић: Подружница историчара-Никшић, 2002), 131-134.

1876 – 1878. године, на потезу од Никшића до Крсца за који је било потребно 11 сати хода, налазило се 16 мањих и већих утврђења.²⁴

Послије састанка на Ловћену, херцеговачких првака са књазом Николом и црногорским главарима, убрзо је букнуо нови устанак у Херцеговини. У устанак се одмах директно укључило 600 добровољаца из Црне Горе (јајоши), на челу са чевским командиром Пеком Павловим Николићем. Устанак у Херцеговини из 1875. године наговијестио је нове борбе у кланцу Дуга.²⁵

На почетку устанка заузета је главна кула на Крсцу и низ мањих у кланцу Дуга. Први већи сукоб са Турцима десио се у септембру код Крсца, кад су устаничке снаге предвођене војводом попом Богданом Зимоњићем и војводом Лазаром Сочицом, повратиле Турке у Гацко. Сукоб у Дуги забиљежен је и половином октобра. Због искуства у претходном рату, Турци су овог пута избјегавали Дугу, па су више пута покушавали да се преко Горанска у Пиви пробију до Никшића. При крају 1875. године, због неслоге међу устаничким вођама, Реуф-паша је са 8 000 војника без борбе прошао до Никшића.²⁶

Нови моменти на ратишту у Херцеговини наступили су почетком 1876. године доласком Муктар-паше са знатним појачањима. Послије неуспјешних преговора са устаницима Муктар-паша је одлучио да кроз Дугу снабдије турски гарнизон у Никшићу. Његову војску која је бројала 15 000 војника на Крсцу је дочекао војвода Зимоњић, који се плански почео повлачити према Пресјечи. Ту се налазила главнина војске на челу са војводом Пеком Павловићем и војводом Сочицом. До главне битке дошло је 14. априла 1876. године и настављена је наредног дана. Муктар-паша се морао повући према Ноздрима и журио је да што прије напусти Дугу а у Гацко је стигао 18. априла. Процјењује се да је овај сукоб коштао турску војску између 1 500 до 2 500 војника, како саопштавају различити извјештачи. Други његов покушај да прође кроз кланац, 28. априла са 17 000 војника, био је успјешан јер му се није могло супротставити 2 500 Црногораца и Херцеговаца. Међутим, приликом повратка турске војске према Гацку, 29. априла, црногорске и устаничке снаге предвођене Пеком Павловићем и Лазаром Сочицом нанијеле су јој осјетне губитке. У већини извјештаја о том сукобу се говори о цифри од око 2 000 страдалих Турака. Устанички губици износили су око 350 погинулих и рањених.²⁷

²⁴ Ibrahim Halil Sedes, *Osmanski vojni pohod na Crnu Goru 1876 – 1878* (Podgorica: Almanah, 2022), 78.

²⁵ Бранко Павићевић, *Историја Црне Горе*, књ. 4, т. 2 (Подгорица: Историјски институт, 2004), 193–194.

²⁶ Миљанић, *Дуга и Голија кроз вјекове*, 148–152.

²⁷ Ibid., 165–168.

О овом сукобу детаљно је извјештавала новосадска „Застава“, преносећи вијести из „Дојче цајтунга“, које је слао њихов дописник из Дубровника. Ту се каже да је Муктар-паша, у свом другом покушају да прође кроз кланац, ангажовао додатне снаге башибозука и Арбанаса, претежно Мирдита, чији је укупан број износио 10 000 људи. Они су ојачали редовну војску. Све ово из разлога што су били вични ратовању у условима који су их чекали у кланцу Дуга. И поред тога што су успјели дотурити дио хране за потребе гарнизона у Никшићу, наводи се да су то мале залихе, јер то што је допремљено на 300 мазги може трајати само три недеље. Потребе никшићких грађана, којих је у том моменту било 3000, и војника (800), биле су знатно веће.²⁸ Ово говори да је Муктар-пашин успјех у достављању одређене количине залиха у храни за опсједнути Никшић у ствари био пирова побједа с обзиром на велике губитке које је претрпјела његова војска приликом овог подухвата.

Колико је било важно, за Османско царство, да одржи Никшић, као кључну тврђаву источне Херцеговине, говори и чињеница да се Порта у дослуху са Муктар – пашом покушала послужити дипломатском преваром, да би прориједила редове устаника у кланцу Дуга или их довела у стање мање будности у ишчекивању Муктар-пашине војске. Порта је преко аустријске владе проширила вијести да је спремна за примирје и да прихвата све устаничке захтјеве, док је Муктар-паша пуњавао своје војне редове и вршио завршне припреме за продор кроз кланац према Никшићу. „Но устаници су знали да нико крупно ка Турчин не лаже, и остали су на својим позицијама“.²⁹

Битке са Муктар-пашином војском у кланцу Дуга, априла 1875. године, представљају највећи сукоб који су устаници водили са османским снагама до уласка Црне Горе и Србије у рат са Османским царством. Ту је погинуо поп Ристо Ковачевић, који је био главни посредник између устаничких главара и војводе Петра Вукотића који је са Грахова координирао устаничким операцијама. Вијест о овој бици се проширила Европом и било је јасно да неће бити мира, већ да ће се ући у још веће сукобе на Балкану.³⁰

Нови моменат на херцеговачком ратишту наступио је уласком Црне Горе у рат с Турском 28. јуна 1876. године послје чега је дошло до побједе на Вучјем долу, а стање у Дуги је било релативно мирно све до почетка друге фазе овог рата. Турци су имали план да брзом акцијом казне Црну Гору, да би послје тога главне снаге са овога ратишта концентрисали на фронт са Русима у Бугарској.

²⁸ *Застава* (Нови Сад), 12. мај 1876, бр. 66.

²⁹ *Глас Црногорца* (Цетиње), 22. април 1876, бр. 19.

³⁰ Павићевић, *Историја Црне Горе*, књ. 4, т. 2, 203–204.

На сјеверном фронту на правцу Гацко–Крстац–Пресјека–Никшић налазило се концентрисано 36 батаљона регуларне турске војске или 20 000 официра и војника са око 500 коњаника и неколико хиљада башибозука прикупљених у Босни и Херцеговини. Сјеверна војска је посједовала 20 артиљеријских оруђа и комору коју је транспортовало 4 000 товарних грла. На челу ове групације налазио се мушир Сулејман-паша. Њему је требало да се супротстави 18 црногорских и херцеговачких батаљона под командом војводе Петра Вукотића које је распоредио на правцу према Горанску и код Крсца на улазу у кланац Дугу.³¹

Сулејман-паши се журило да се пробије до Никшића. Из тог разлога је 23. маја дошло до битке код Крсца, гдје је турску војску предводио ђенерал Реџеп-паша, а њему су се супротставили: Љуботински, Пјешивачки, Жупско–луковски и Цуцко–ћеклићи батаљони. Војвода Пеко Павловић, који је командовао са три батаљона на десној страни фронта, није учествовао у бици. Турци су однијели стратегијску побједу. Губици и једне и друге стране били су велики. Књаз Никола наводи да је број погинулих и рањених Црногораца био око 400, а Турака 4 000 војника. Сулејман-паша је наставио наступање кроз кланац и 2. јуна се сукобио са црногорским и устаничким снагама код Пресјеке и Петњег брда, гдје је црногорска војска такође претрпјела пораз, због слабе координације и командовања. Послије ове битке, књаз Никола је наредио повлачење из кланца Дуге и тако је Сулејман-паши пошло за руком да деблокира Никшић.³²

Ибрахим Халил Седес наводи да је у битци код Крсца погинуло 10 официра и 170 војника, а рањено 15 официра и 349 војника. Црногораца је погинуло дупло више него Турака. За битку код Пресјеке каже да је губитак османске војске био погинулих: 3 официра и 24 војника а рањених: 8 официра и 86 војника. Црногораца је погинуло 300 војника и наводи да су на бојишту оставили 100 пушака. Очеvidно је да постоји велика разлика у навођењу губитака између црногорске и османске стране у овим биткама.³³

Савременик ових догађаја и писац књиге о Црногорско-турском рату, Спиридон Гопчевић, главну кривицу због релативно слабог отпора Турцима у кланцу Дуга 1877. године, приписује књазу Николи. Он се у вријеме ових битака налазио у близини опсједнутог Никшића. Замјера му чињеницу да је своје батаљоне без потребе распоредио на дјелове ратишта гдје у моменту одсудних битака у кланцу Дуга није било сукоба, јер му је дио војске био у Пиви и околини Никшића. Разлоге овак-

³¹ Павићевић, *Историја Црне Горе*, књ. 4, т. 2, 241–242.

³² Ibid., 249–250.

³³ Ibrahim Halil Sedes, *Osmanski vojni pohod na Crnu Goru 1876 – 1878* (Podgorica: Almanah, 2022), 182–192.

вом лошем вођењу операција види у његовој некомпетентности и жељи за стицањем личне славе.³⁴

Ослобођењем Никшића од вишевијековне турске власти дошло је до освајања и разарања турских утврђења у кланцу Дуга. Ова утврђења су од проласка Сулејман–пашине војске била под опсадом. Пад Никшића у црногорске руке деморалишуће је дјеловао на посаде у тврђавама. Најприје је, 17. септембра, тешкој артиљеријској ватри била изложена кула на Пресјеци. Послије двадесетчетворочасовног бомбардовања, кула је била разорена а њени браниоци заробљени. Заробљена су 73 војника под командом капетана Мурсел–аге. Заробљеници су разоружани и послати у Херцеговину. Послије ње, исту судбину је доживјела кула на Оциној пољани гдје је заробљено 20 војника, који су доживјели исту судбину као заробљеници на Пресјеци. Кула у Ноздрима је бомбардована 20. септембра и пружила је жесток отпор. Али се морао предати командант Мустафа–ефендија са 90 војника. Истог дана је разорена кула Смедерево и кула на Злоступу. Разарањем поменутих утврђења, кланац Дуга је коначно ослобођен од турске власти „за који је стотинама година уназад проливено много османске крви“.³⁵

„Глас Црногорца“ је овако описао ове догађаје: „Можемо данас радо ускликнути: Дуга је чиста од Турака! Ми смо рекли да је Дуга змијиња глава Никшића, и да посјед овога без Дуге не може бити обезбијеђен. Зато освајање Дуге у нашем ратовању није ништа незнатнији догађај од освајања Никшића.“³⁶

Одлукама Берлинског конгреса кланац Дуга и Голија ући ће у састав Књажевине Црне Горе. Тиме ће она изгубити онај стратешки значај који је имала у доба османске власти јер ће новоуспостављена граница између Црне Горе и Аустро–Угарске пресијецати један простор који је у више претходних вјекова дијелио исту историјску судбину.

Извори и литература

Штампа:

Глас Црногорца (Цетиње)

Застава (Нови Сад)

Србске новине (Београд)

Србски дневник (Нови Сад)

³⁴ Спиридон Гопчевић, *Црногорско – турски рат 1876 – 1878* (Београд: Војно дело, 1963), 184–193.

³⁵ Ibrahim Halil Sedes, *Osmanski vojni pohod na Crnu Goru 1876 – 1878* (Podgorica: Almanah, 2022), 233.

³⁶ *Глас Црногорца* (Цетиње), 12. септембар 1877, бр. 58.

Литература:

Sedes, Ibrahim Halil. *Osmanski vojni pohod na Crnu Goru 1876–1878*. Podgorica: Almanah, 2022.

Гопчевић, Спиридон. *Црногорско–турски рат 1876–1878*. Београд: Војно дело, 1963.

Миљанић, Војислав. *Дуга и Голија кроз вјекове*. Никшић: Подружница историчара–Никшић, 2002.

Павићевић, Бранко. *Данило I Петровић Његош*. Београд: Књижевне новине, 1990.

Павићевић, Бранко. *Историја Црне Горе, књ. 4, т. 1*. Подгорица: Историјски институт, 2004.

Павићевић, Бранко. *Историја Црне Горе, књ. 4, т. 2*. Подгорица: Историјски институт, 2004.

Павићевић, Бранко. *Црна Гора у рату 1862*. Подгорица: ЦИД, 2007.

Радан, Лазар. *Устанак у Источној Херцеговини 1875–1878*. Требиње: Задужбина „Кнез Мирослав Хумски“, 2023.

Тадић, Радивоје М. *Горње Поље код Никшића*. Никшић: Никшићке новине, 2001.

Храбак, Богумил. *Никшић до почетка XIX вијека*. Никшић: Народна библиотека „Његош“, 2022.

Ivan RADULOVIĆ

Summary

In the latter half of the 19th century, Herzegovina was convulsed by two major uprisings: Vukalović's Uprising (1852–1862) and the Nevesinje Rifle (1875–1878). Klanac Duga emerged as the site of fierce engagements between the Ottoman army—led by Omer Pasha Latas, Derviš Pasha, Muhtar Pasha, and other high-ranking Ottoman commanders—and the combined forces of the Montenegrin army and Herzegovinian rebels. Over the course of these campaigns, Duga acquired the epithet “Herzegovinian Thermopylae,” owing to its relatively constricted and inhospitable terrain, which enabled numerically inferior groups to inflict significant losses on larger Ottoman contingents. Contemporary accounts document vicious

skirmishes, frequent reversals of fortune, and the repeated blockades of Nikšić—a town the Ottomans strove to supply with ammunition and provisions via this pivotal route.

After Montenegro entered into war against the Ottoman Empire in 1876—and especially during the second phase of the conflict (1877–1878)—hostilities in the Duga Gorge persisted. The Ottomans endeavored to secure this passage by establishing a network of towers (blockhouses) and primary fortifications at Presjeka, Odžina Poljana, Nozdra, and Zlostup. Nevertheless, the fall of Nikšić to Montenegrin forces definitively undermined the Ottoman position. With the cessation of hostilities and the conclusions of the Berlin Congress (1878), Klanac Duga was incorporated into the Principality of Montenegro, thereby relinquishing its erstwhile strategic significance as the newly demarcated state boundary severed what had once been vital Ottoman lines of communication.